

Miscellanea

Het leenhof van de Abdij van Berne

Inleiding

Zoals o.a. de abdij van Tongerlo heeft ook de Abdij van Berne vanaf het begin van de veertiende eeuw tot het jaar 1648, het jaar waarin alle goederen van de abdij werden geconfisqueerd, een leenhof of gerechtshof voor leenzaken gehad, maar dan wel een van bescheiden aard en omvang.

De reden waarom de Abdij van Berne tot het in leen overdragen van verscheidene van haar goederen kwam, ligt mogelijk in het feit, dat zij zelf in een soort leenverhouding stond ten opzichte van het kapittel van de Sint-Janskerk te Luik. Daarnaast is het bekend, dat allerlei belangrijke leenhoven, zoals die van de graven van Holland, van de hertogen van Brabant en nog enige andere, waaronder de abdij van St. Truiden, vele goederen hadden liggen in het Land van Heusden en Altena en derhalve in de nabijheid van de Abdij van Berne. J.C. Kort heeft in het tijdschrift *Ons Voorgeslacht* heel wat over die leenhoven met betrekking tot het Land van Heusden en Altena gepubliceerd.

Leenhoven, ook wel leenkamers of leenbanken genoemd, waren in de late middeleeuwen een overblijfsel van het eens zo invloedrijke leenstelsel. Het aanvankelijk vooral militair aspect van het leenstelsel of de feodaliteit was verdwenen. Alleen de juridische kant van het in leen geven van onroerend goed, van landerijen, huizen en zelfs tienden, had zich gehandhaafd. In leen geven bestond naast andere vormen van inkomstenwerving, zoals verpachten, verhuren en tegen cijns overdragen van bezittingen.

In de leenhoven werden rechtsregels gebruikt, die streeksgewijze konden verschillen, en die niet overeenkwamen met die in de gewone recht- of dingbanken werden gehanteerd.

Ofschoon het militaire aspect verdween, bleef de terminologie uit die verleden tijd behouden. Men bleef nog spreken van heergewaad (legeruitrusting) en van verheergewaden, toen het niet meer betekende

dan een uitkering doen aan de leenheer bij gelegenheid van de leenverheffing en die dan bestond b.v. in een aam rijnwijn of een paar handschoenen. Ook woorden als hulde, eed en manschap bleven in zwang.

In het archief van de Abdij van Berne is het eedformulier van 9 mei 1626 bewaard gebleven. Het luidt aldus: *«Ick gelove ende ick swere, dat ick mijn eerw. heer de prelaet van Bern als leenheer sal wesen gehouende getrou ende desselfs leenboeck sal helpen maintaineren ende de vervremde leenen te helpen ontdecken ende te voortschijn te brenghen soo veele mogelijk is, ende voorts te doen alles 't gene een leenman schuldich is te doen. Soo helpe mij Godt ende sijn heylligen»*.

Men is er ook toe overgegaan leenregisters of leenboeken aan te leggen, waarin de opeenvolgende leenverheffingen van de verschillende lenen werden genoteerd. In het archief van de Abdij van Berne zijn twee zulke registers bewaard gebleven, een uit het jaar 1613 en een uit 1638.

Men onderscheidt goede ofwel spillelenen en kwade ofwel zwaardlenen. In het eerste geval kon een leen geërfd worden zowel door mannen als door vrouwen. In het tweede geval alleen door mannen. De lenen van de abdij waren spillelenen.

Een vrouw moest zich voor het verheffen van een leen door een voogd laten vertegenwoordigen. Een zedelijk lichaam, zoals het kapittel van Heusden, moest een leenman aanstellen, die het bij rechtshandelingen representerde.

De voormalige goederen van de Abdij van Berne

De bezittingen van de Abdij van Berne waren op verscheidene tijden verkregen en waren van verschillende aard.

De oudste kern waren de bezittingen, die Folkoldus van Berne en zijn echtgenote Bescela van Someren bij de stichting aan de abdij hadden geschonken. Het waren allodiale ofwel vrij-geërfde goederen. Folkoldus was een vrij man, geen vazal en dus aan niemand leenplichtig. Daarom hoefde ook de abt, evenmin als hij, niet bij een heer, b.v. de heer van Kleef, persoonlijk of door een daartoe gemachtigde, de gebruikelijke leenverheffing te doen.

Later zijn hier vele andere goederen, vooral in Heeswijk, Berlicum en in het Land van Ravenstein bij gekomen, die ook allodiaal bezit waren of door een speciale regeling van leengoed in allodiaal goed zijn

veranderd. Dit laatste geldt voor goederen, die de abdij had gekregen van Albert van Dinther. De door hem geschonken goederen waren gedeeltelijk leengoederen. De vroege oorkonde van 1196 heeft betrekking op zijn leengoederen, die toen in allodiale goederen zijn omgezet.

Het geval ligt anders met de goederen, die de abdij in 1285 had gekregen van het kapittel van de Sint-Janskerk te Luik. Deze goederen waren slechts in leen gegeven. Wel was deze leenoverdracht van een speciale aard, emphyteusis genaamd. Daar was een jaarlijkse betaling aan het kapittel aan verbonden van negentien mark Luiks geld. Elke nieuwe abt moest dit leengoed, ofwel persoonlijk, ofwel door een door hem daartoe gemachtigde, verheffen en verheergewaden met een mark Luiks geld. Juist van deze goederen heeft de abdij op haar beurt er weer in leen overgedragen.

De goederen van de abdij waren, zoals hierboven reeds werd opgemerkt, van verschillende aard. De meeste goederen waren: landerijen, huizen en ook tienden. Het leenhof van de Abdij van Berne kreeg vooral met tienden te maken.

Kort overzicht van de in leen uitgegeven bezittingen

De lenen van de Abdij van Berne lagen verspreid over zes plaatsen: *Andel*, een dorp gelegen tussen Woudrichem en Heusden, niet ver van het bekende slot Loevestein, waarvan het gescheiden is door de Afgedamde Maas. *Berlicum*, gelegen ten oosten van 's-Hertogenbosch. *Bokhoven*, een voormalig graafschap, gelegen aan de Maas ten noordwesten van 's-Hertogenbosch, tot welke gemeente het sinds 1971 behoort. *Hedikhuizen*, een dorp in het Land van Heusden, behorend tot de zogenaamde Bovendorpen van dit Land. Vóór de verlegging van de loop van de Maas ten zuiden langs Berne was er een korte wegverbinding tussen Berne en Hedikhuizen. *Heusden*, de stad, die ten westen van Berne in de loop van de twaalfde eeuw is ontstaan. En vervolgens nog *Oudheusden*, het oorspronkelijke Heusden, dat even ten zuiden van de stad Heusden is gelegen.

1. *Het leengoed van Andel* bestond in twee hond land. De oudste vermelding van een verheffing van dit leen is van 30 januari 1556.

2. *Het leengoed in Berlicum* bestond in een geringe novale tiende met bijbehorende kleine tiende ter waarde van een mud rogge en was ten gunste van de bedienaar van een kapel. Deze was in 1417 door

Henricus van der Leck, Heer van Heeswijk, gesticht nabij zijn daar gelegen, nog bestaand, kasteel.

3. *Het leengoed van Bokhoven* bestond in de tienden van deze heerlijkheid. Door financiële moeilijkheden gedwongen heeft de toenmalige abt bij akte van 17 maart 1375 de tienden in leen gegeven aan de Heer van Bokhoven, Jan Oem I, zoon van Nikolaas van Arkel, tegen betaling van, om te beginnen, 175 oude Franse schilden, waarop later nog 75 andere oude Franse schilden zouden volgen. Maar de abt-generaal van de orde van Prémontré heeft de gevraagde goedkeuring niet gegeven. Daarom zijn op 12 november 1385 de tienden weer aan de abdij teruggegeven. En de abdij moest de 175 van de 250 reeds betaalde oude Franse schilden terugbetalen.

4. Ook in *Hedikhuizen* bestond het leen in de tienden van die parochie. In het archief van de Nassause domeinraad bevindt zich een oorkonde van 7 december 1429, waaruit blijkt dat Gerard van der Aa door abt Yngram Roompot van de Abdij van Berne met deze tienden is beleend. Dit leen is lange tijd in de familie Van der Aa, als heren van Bokhoven, in bezit gebleven. Daarna is het aan de aan deze familie verwante familie Van Harff gekomen, en vanaf 1581 aan de zeer geziene familie Van Ymmerseel.

5. *Het leengoed in Heusden* bestond in een huis met nog andere kleinere huisjes, die er op een niet duidelijke manier toebehoorden. Dit leen is enige tijd door de abdij overgedragen aan de familie Van Haestrecht, die Heren van Drunen waren, een plaats niet ver van Heusden gelegen.

6. *Het leengoed van Oudheusden* bestond uit de tienden aldaar. De Abdij van Berne had slechts de helft van de tienden van Oudheusden in haar bezit. De oudste vermelding van deze tienden staat in een oorkonde van 5 augustus 1315. Dit is de oudste akte waarin sprake is van leengoed van de abdij.

Aan dit leen zijn twee kwesties verbonden: I. De tienden vormden geen eenheid, en II. Het bezit ervan is voorwerp van geschil geweest.

I. Samenstelling van het leengoed van Oudheusden

Vooreerst de grote of korentiende. Deze waren weer in twee helften verdeeld.

1. De eerste helft kreeg de naam Bacxtiende, omdat dit leen lange tijd in het bezit is geweest van de familie Bacx.

2. De andere helft werd Zuidoordtiende genoemd, omdat de familie van Parijs van Zuidoord vele jaren dit goed in leen heeft gekregen. De oudste vermelding van deze halve tiende is van 5 november 1475. Dit leen betrof land in Oudheusden, Hulten en in het Herpterbroek. Hulten was toen een gehucht, dat evenals Elshout onder het gebied van Oudheusden viel. Herpt, met daarin het Herpterbroek, grensde aan Oudheusden.

3. Naast de grote of korentienden beschikte de abdij over de kleine of smaltienden van Oudheusden. Van deze tienden wordt uitdrukkelijk verzekerd, dat zij afkomstig waren van de deken en het kapittel van de Sint-Janskerk te Luik.

4. Ten slotte was er nog een afzonderlijk van de grote tienden afgescheiden gedeelte, dat het kapittel van Heusden van de Abdij van Berne in leen had.

Wanneer men de volledige lijst van de leenheffers overziet, dan is het duidelijk dat velen tot bekende adellijke families uit de Nederlanden behoorden.

II. *Geschillen over het leengoed van Oudheusden*

1. Herbaren van Riede ridder meende eigenaar te zijn van de tienden van Oudheusden, terwijl de Abdij van Berne deze tienden als haar eigendom beschouwde. Om tot een minnelijke schikking te komen in het geschil, dat in 1329 was opgelaaid, werd de kwestie toevertrouwd aan een drietal arbiters, te weten: Henricus, abt van Mariënweerd en vaderabt van Berne, Wilhelmus van Horne ridder, Heer van Altena, en Arnoldus van Hezewijc, kanunnik van de O.L. Vrouwekerk te Utrecht en pastoor te Wijk, een dorp dicht bij Heusden gelegen. Zij kwamen tot de beslissing, dat de tienden van Oudheusden eigendom waren van de Abdij van Berne.

2. In 1523 werd niet de eigendom van bepaalde tienden voorwerp van discussie, maar de vraag, wie deze tienden van de abdij in leen had gekregen. De beslissing in dit geschil viel ten gunste van de familie Bacx.

3. Ook de kleine tienden afzonderlijk zijn omstreken geweest tussen het kapittel van Heusden en een zekere Sophia, weduwe van Ghibo van Oudheusden. Sophia voegde zich niet vlot naar de beslissing, die van hogerhand in dit meningsverschil was genomen. Zij moest daartoe met excommunicatie worden bedreigd.

De samenstelling van het leenhof en zijn functioneren

Het leenhof van de Abdij van Berne had vooral met de veelvuldig voorkomende leenverheffingen te maken. Deze gingen gepaard met een ceremonieel, dat nog stamde uit de feodale tijd en waaraan men gaarne vasthield.

Bij elke leenverheffing door een leenman was steeds de abt als leenheer namens de abdij betrokken. Maar omdat de abt vaak verhinderd was, om persoonlijk als leenheer op te treden, had hij naast zich een stadhouder van de lenen, die dan namens hem hulde, eed en manschap van de leenman in ontvangst nam. De volgende stadhouders zijn uit de verlei- of leenverheffingsbrieven en uit de leenboeken bekend: Steven Blanckaert, Aelert Woutersen, Arnoud van Horenbeeck, Abel van Alphen en mr. Jacob Vercuylen.

Behalve de leenheer of zijn plaatsvervanger, de stadhouder van de lenen, waren bij een leenverheffing minstens twee leenmannen als getuigen aanwezig. Omdat de eigen leenmannen van de abt niet altijd present konden zijn, werd een beroep gedaan op andere leenmannen, meestal van de grafelijkheid van Holland, ook wel van de prins van Oranje, Willem de Zwijger, als heer van Heusden, en nu en dan een leenman van Brabant of Utrecht.

De leenmannen waren als regel gaarne bereid bij een leenverheffing aanwezig te zijn. Het was voor hen niet alleen een aangenaam verzetje of uitstapje, maar het leverde ook wat op.

Arnoud van Horenbeeck heeft in 1637 een specificatie op schrift gesteld van de rechten, die de betrokkenen bij de leenverheffing van 19 oktober 1637 hadden. De tekst luidt letterlijk:

«In den iersten, voor het hergewey comt een halff ame rijnsen wijn. Daarvoor geaccordeert voor desse reysse, sonder 't selve te trecken in consequentie, te betaelen vertich gulden.

Item, 't recht van de leenmannen is ieder twee potten rijnsen wijn. Comt daervoer, als voor tot 16 stuyvers den podt, drye gulden vier stuyvers.

Item, 't recht van den stadthouder is vier potten rijnsen wijn. Comt daervoer als voor, drye gulden vier stuyvers.

Item, voor d'expeditie van de brieven comt vier guldens.

Item, uut de voorscreven tiende heft de voorscreven abdije jaerlicx elff stuyvers twee oort».

Alles overziend is het wel duidelijk, dat de lenen voor de Abdij van Berne geen rijke bron van inkomsten waren. Maar zij droegen bij tot haar status. De werkzaamheden van het leenhof gaven wat fleur en

afwisseling in het leven van de veelal uit de vooraanstaande families geboortige heren, die elkaar bij de leenverheffingen ontmoetten en bij die gelegenheden een stevig glas wijn dronken.

Zijlstraat 1

G.M. VAN DER VELDEN, O. Praem.

NL-5473 C J Heeswijk-Dinther

Bronnen

Archief van de Abdij van Berne (verder afgekort met A.A.B.)

Van de oorkonden bestaan regesten tot en met het jaar 1500.

H. van Bavel, *Regestenboek van het archief van de Abdij van Berne*, deel I, 1134-1400, Heeswijk, 1984; deel II, 1400-1500, Heeswijk, 1990. *Leenboek I*, A.A.B., V C, 1613 vlg.

Leenboek II, A.A.B., V A, Varia I, vernieuwd exemplaar van 1638.

Uit dit archief zijn in druk verschenen:

G.M. van der Velden, *Het oudste cijnsregister van de Abdij van Berne uit 1376*, 's-Hertogenbosch, 1982.

Idem, *Een staat van de landerijen, tienden en cijnsen van de Abdij van Berne uit circa 1580*, in *Met Gansen Trou*, jrg. 37 (1987), blz. 65-95.

Idem, *Het Memoriaal van abt Jan Moors, 1604-1637* (fasc. 14 van de *Bibliotheca Analectorum Praemonstratensium*), Averbode, 1980.

Archief van de parochie Bokhoven

Van dit archief is een in druk verschenen *Inventaris*, samengesteld door J.A.M. Hoekx met medewerking van K.M.H. Koppen, Heeswijk-Dinther, 1969.

Literatuur

Literatuur over leenhoven in het algemeen

A.S. De Blécourt en H.F.W.D. Fischer, *Kort begrip van het oudvaderlands burgerlijk recht*, Groningen, 1967.

Grote Winkler Prins, Encyclopedie. Onder het woord *Leenstelsel*.

Literatuur betreffende het leenhof van de Abdij van Berne

J.C. Kort, *Leenhoven in het Land van Heusden en Altena*, in *De Brabantse Leeuw*, jrg. 32 (1983), blz. 53-58.

Idem, *Repertorium op de lenen van de Abdij van Berne, 1338-1771*, in *Met Gansen Trou*, jrg. 38 (1988), blz. 98-102.

G.M. van der Velden, *Beknopte geschiedenis van Oudheusden van 1285 tot 1688*, in *Met Gansen Trou*, jrg. 33 (1983) (betreffende de tienden, blz. 127-131).

Idem, *Het abbatiaat van Koenraad van Malsen van de Abdij van Berne van 1528 tot 1549*, in *Met Gansen Trou*, jrg. 41 (1991), hoofdstuk IX: *De abt als leenheer*, blz. 102-103.